

ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Суспільно-релігійні відносини включають у себе весь комплекс стосунків з релігійними феноменами як інституалізованого порядку, так і на особистому рівні. До інституалізованих форм відносин першочергово належать державно-конфесійні, державно-церковні, міжконфесійні та міжцерковні відносини. Саме вони справляють визначальний вплив на формування парадигми суспільно-релігійні відносин в цілому.

Всі форми виявлення свободи совісті належать до особистого рівня і проявляються індивідуально в конкретних людях, залежно від усього комплексу їхніх знань, досвіду, соціальної страти тощо. В даній статті ми розглянемо лише деякі з відносин, оскільки весь комплекс суспільно-релігійні відносин є предметом більш широкого окремого дослідження.

В Україні за роки незалежності, завдячуючи втіленню в життя норм Конституції України, Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, положень Указу Президента України від 21 березня 2002 р. № 279 “Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій”, Постанови Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2002 р. № 137 “Про умови передачі культових будівель — визначних пам’яток архітектури релігійним організаціям”, Рекомендацій Парламентських Асамблей Ради Європи під назвами «З релігії та демократії» (1396), «Протиправні дії сект» (1412), прийнятих відповідно у січні та червні 1999 року, інших національних та міжнародних нормативно-правових документів, вдалося сформуванню цивілізоване поле суспільно-релігійних відносин. І, до речі, воно за оцінками колишнього Верховного комісара ОБСЄ пана Ван дер Стула “може служити зразком для багатьох країн Європи, тобто в цілому вповні відповідає високим міжнародним стандартам.

Долаючи завали у сфері релігійно-церковного життя, що дісталися у спадок від комуністичного тоталітарного минулого, Українська Держава і надалі продовжує поступово реалізовувати курс *реального забезпечення* свободи совісті — свободи вільного вибору релігії, світогляду, свободи бути віруючим чи вільнодумцем, надання всім віросповіданням рівних прав і можливостей.

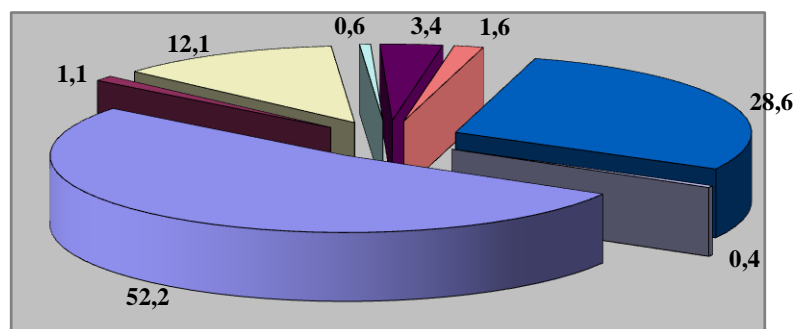
Впровадження демократичних принципів в державну політику стосовно релігійного життя знаходить своє відображення насамперед в тому, що українське суспільство конститується все більшою мірою як суспільство громадянське.

Це стосується релігійного життя. Так, станом на 01.01.2003 р. на теренах України, за даними Держкомрелігій України, представлені 52 віросповідних напрямки, в межах яких діють 28 535 релігійних об’єднання, що на 15,3 тис. осередків більше у порівнянні з 1991 р. При цьому провідні позиції продовжує зберігати за собою історично притаманне Українській Державі православ’я. Якщо ж подивитися на конфігурацію релігійного середовища України крізь призму чисельності присутніх в ньому конфесій, то вона загалом матиме наступний вигляд: (див. діаграму “Конфесійна карта України станом на 01.01.2003 р.”).

Активно також триває процес формування управлінських структур релігійних організацій: на початок поточного року в Україні діяло 269 духовних центрів та управлінь (цей показник на аналогічний період минулого року складав 248, а на початок 1992 р. - 104 одиниці). Підготовка кадрів священнослужителів здійснюється у 156 вищих та середніх духовних навчальних закладах (збільшення відповідно становить +9 і +141). Діють 346 монастирів, кількість яких проти 2001 р. зросла на 29, а проти 1991 — вшестеро. На ниві доброчинності та милосердя працює 334 місії і братства, а це на 23 більше, ніж у 2001 р. й у 2,7 рази перевищує показник 1991 р.

* завідувач відділу гуманітарної політики Національного Інституту стратегічних досліджень, к.філос.н.

Конфесійна карта України станом на 01.01.2003 р.

■ Православ'я	■ Іудаїзм
□ Українська греко-католицька церква	□ Інші
■ Римсько-католицька церква	■ Мусульмани
■ Протестантизм	□ Східні культури

Впродовж останнього часу динаміка зростання інституційної мережі релігійних організацій фактично набула усталеного характеру і коливається в межах 4,5-8 відсотків на рік (див. діаграму).

Динаміка розвитку релігійних організацій в Україні за останні п'ять років

Однак бурхливий розвиток церковно-релігійного комплексу — це лише одна сторона справи. Інша полягає в тому, що в основу відносин між державою та церквою покладені ідеї соціального партнерства, які поглиблюють імплантованість релігійних об'єднань в соціум, не залишають їх на узбіччі суспільно-громадських і навіть політичних перипетій.

Так, релігійні організації в українському суспільстві нині поновлюють свою місію духовного наставника, якої вони були позбавлена тривалий час. Релігія виступає уособленням моральних цінностей і норм, з якими воліє зв'язати стан власного сумління значна частка людей. Відтак релігія вже кілька років поспіль залишається лідером у рейтингах народної довіри. Практично в жодному соціологічному дослідженні питома вага тих, хто довіряє релігійним інституціям, не опускається нижче 50 відсотків. Якщо ж додати до цього категорію осіб, яка “швидше довіряє, аніж не довіряє”, то рівень довіри сягне 75-80 відсотків. Зростанню авторитету релігійних інститутів, що здатний забезпечити духовне оновлення суспільства, допомагає й здійснювана нею масштабна просвітницька робота серед молоді, військових, нарко- і алкоголезалежних осіб, в місцях позбавлення волі тощо.

Навряд чи можна уявити повноцінне громадянське суспільство без належного соціального облаштування більшості його членів. Розуміють це й релігійні організації України, а тому не залишають дану проблему поза своєю увагою. Внаслідок реалізації цілої низки комплексних благодійницьких програм і проектів церквами надається посильна допомога продуктами харчування, одягом, медикаментами тощо малозабезпеченим сім'ям, пенсіонерам, інвалідам, дітям-сиротам.

Релігійні громади беруть під свою опіку навіть цілі лікарні, будинки-інтернати чи заклади для престарілих. Загалом соціально значуща діяльність релігійних громад — це вияв її гуманістичної позиції, прагнення поновити Божу справедливість та викоринити негаразди із людського буття.

Варто також зазначити, що в незалежній Україні церкви мають змогу брати активну участь в суспільно-громадському житті. Йдеться насамперед про їхню можливість долучатися до обговорення важливих питань національного розвитку, давати критичну оцінку діям владних структур, виступати з власними пропозиціями, ідеями, ініціативами, вимагати реалізації норм Конституції й чинного законодавства.

Налагоджені постійні зв'язки релігійних організацій з міністерствами і відомствами України (наприклад, Держкомрелігій, Держкомкордоном, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством науки і освіти, Міністерством охорони здоров'я України тощо). Тобто за сучасних обставин церква й релігійні об'єднання поступово оволодівають функцією, яка притаманна інституціям громадянського суспільства — здійснювати зв'язок між владою і суспільством і в такий спосіб поглиблювати демократизацію останнього.

Показово й те, що релігійний чинник відіграє одну з провідних ролей у зміцненні міждержавних зв'язків України. Відбувається це внаслідок активізації участі релігійних організацій Української Держави (правда, поки що переважно протестантських) у різних представницьких міжнародних форумах з проблем свободи світогляду, віросповідання та демократії, релігії і церкви тощо. В процесі таких заходів члени українських делегацій позитивно характеризують пріоритети державно-церковних взаємин в нашій країні та позицію Президента й Уряду України щодо розвитку церков та функціонування поліконфесійного суспільства.

Подібне стало можливим, підкреслимо ще раз, завдяки вдалому й ефективному впровадженню демократичних перетворень саме у конфесійному вимірі соціуму. Підтримуючи релігійні організації, церкву, держава намагається з їхньою допомогою підвести і зміцнити стійкі, апробовані часом моральні підмурки під свою політику.

Однак, незважаючи на той факт, що впродовж років незалежності активність релігійних інституцій в суспільстві зросла колосально, існує ще значний резерв для вдосконалення їхньої діяльності.

Адже ж внаслідок тривалого витіснення релігійних організацій з природних сфер діяльності (місійна, катехитична, євангелізаційна, національно-культурницька, моральний арбітраж тощо), їхня структура викристалізувалася в обмежено-понівеченому вигляді. Церкви України не здатні поки що в стислі терміни виробити реальні богословські відповіді на виклик сучасності. Це відчутно блокує потенційні можливості релігійних інституцій нашої країни. Соціальний потенціал останніх не може вважатися задіяним в обсягах, наближених до суспільних потреб. Внесок церкви у покращення соціальної моралі, опіку над потребуєчими, залагодження особистісних та між групових конфліктів й інше, залишається недостатнім.

Тому-то подальша гармонізація відносин між Українською Державою та релігійними організаціями потребує невідкладного розв'язання цілої низки проблем, котрі одночасно виступають суттєвою перешкодою на шляху входження України до європейської спільноти.

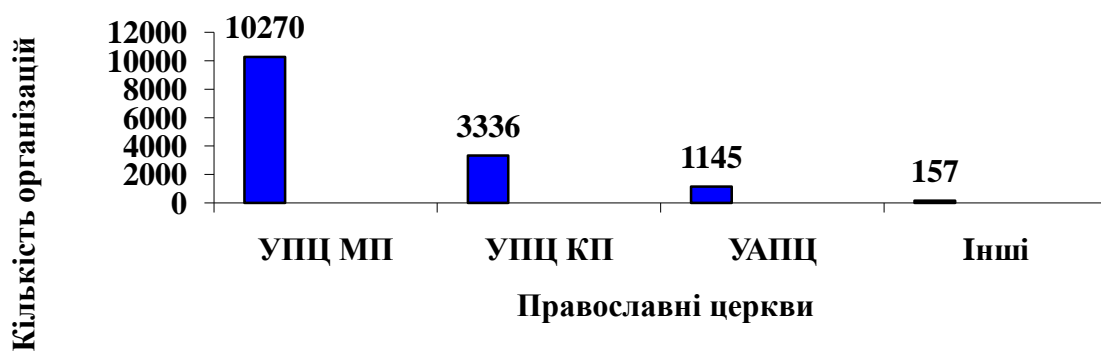
Найперше залишається невирішеним питання щодо врегулювання відносин між трьома гілками православ'я – УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ – й об'єднання їх в єдиній Українській Помісній Православній Церкві. Як переконує світова практика, традиційно православні країни — Греція, Грузія, Болгарія, Румунія та інші — мають власні помісні православні церкви, і це досить позитивно впливає на зміцнення їх внутрішньо- і зовнішньополітичних позицій. Україна, будучи теж традиційно православною державою, прагне до набуття на своїй конфесійній карті аналогічної національної церковної структури. Про це неодноразово у своїх виступах наголошували як Президент, так і представники Уряду нашої країни.

Відтак, цілком очевидно, що церковно-православна проблема отримала статус загальнодержавної. Нині гасло “Національна Держава — Національна Церква” набуває особливої актуальності, оскільки в даному випадку конфесійний чинник виступає духовною основою української нації, індикатором здатності останньої до консолідації.

Але ситуація навколо об'єднання православ'я ускладнюється позицією Української православної церкви Московського патріархату, яка відверто ігнорує національні інтереси. Справа у тому, що УПЦ-МП перебуває в прямому підпорядкуванні Московському патріархату, тобто є невід'ємною частиною Російської православної церкви. А Московський патріархат нині — потужна релігійна структура з вираженими імперськими амбіціями. Подібний факт задекларовано навіть в офіційних документах РПЦ, зокрема у її Статуті, ст. 3 якого проголошує: “Юрисдикція Російської Православної Церкви розповсюджується на осіб православного віросповідання, проживаючих на канонічній території Російської Православної Церкви: в Росії, Україні, Білорусії, Молдавії, Азербайджані, Казахстані...”.

Отож виходить, що Московський патріархат визнає фактично за собою право втручатися у внутрішні справи незалежних держав. За таких обставин УПЦ-МП перетворена в маргінальне знаряддя РФ та РПЦ для вирішення завдань і досягнення цілей сусідньої держави, до того ж в знаряддя доволі потужне, так як масштабно представлена на українських теренах (див. Діаграму 2).

Дані про чисельність православних юрисдикцій в Україні на початок 2003 року

Нетерпимо ставлячись до автокефалії українського православ'я, УПЦ-МП за вказівкою свого російського патрона всіляко підтримує наявний у православному середовищі України розкол і навіть його поглиблює. Так, мабуть, не без допомоги “легкої руки” Москви з'явилася на початку поточного року, так звана, “Вселенська православна церква Всесвітнього патріархату”, загострилися суперечності між ієрархами УАПЦ, які погрожують призвести до поділу цієї структури.

Отож, замість очікуваних об'єднавчих тенденцій маємо тенденції суто протилежного характеру. Подібний же дисонанс у міжправославних відносинах належить до розряду тих факторів, що не дозволяють досягнути внутрішньо-суспільної стабільності, на котрій постійно акцентують увагу керівництва Української Держави високоповажні сановники з Ради Європи.

Відсутність в Україні єдиної Помісної Православної Церкви підриває її міжнародний престиж нашої країни. Адже відомо, що оточуючий світ сприймає суб'єкта певних взаємовідносин значною мірою так, як він саморефлексує себе. А на сьогодні власне ні УПЦ-МП, ні УПЦ-КП, ні УАПЦ не є повноправними суб'єктами міжнародного церковного права. Скажемо так, тільки предстоятель УПЦ-МП митрополит Володимир (Сабодан) з усіх православних ієрархів України входить до Всесвітньої Ради Церков, та й то не як глава самостійної церкви, а як представник РПЦ. Відповідним чином увесь православний та й інший світ ідентифікує УПЦ-МП з Московською патріархією, а на українське духовенство і віруючих дивиться очима Москви, в яких вони виглядають агресивними “єретиками”, що вийшли з лона канонічної церкви. Саме через подібні ярлики світова спільнота і не бажає з ними мати справу.

І все-таки окрема нація чи держава не можуть існувати тривалий час у духовно-ідеологічному підпорядкуванні іншій державі або нації. Вони змушені звільнитися від таких кайданів або зникнути як повноправні суб'єкти міжнародних відносин. Третього не дано! Тому-то, якщо Україна має намір зреалізуватися як Держава Соборна і повністю Незалежна, Демократична і Правова, то вона повинна потурбуватися про утвердження власної шанованої у світі Української Помісної Православної Церкви.

Ще одна проблема суспільно-релігійні відносин, котра виникла з розвитком демократії в Україні. Це політизація релігійного середовища й, навпаки, своєрідна релігієзація (релігійне ангажування) політичних сил. Незважаючи на те, що приблизно із середини ХХ ст. внаслідок глибоких світоглядних зрушень, до яких зараховують насамперед утвердження демократії, плюралізму, процесів секуляризації, постулюються думки про необхідність вивільнення різних сфер суспільного життя з-під впливу релігійних ідей, а царині сакрального відводиться статус однієї із підсистем соціуму, яка на рівноправних засадах співіснує з іншими аналогічними підсистемами (культурою, наукою, правом, економікою, мистецтвом тощо) і, виконуючи певні функціональні навантаження, взаємодіє з ними, однак не підмінює собою останні, в Україні спостерігається істотний симбіоз релігії і політики. Даний факт наочно підтверджують виборчі кампанії різних рівнів¹.

Скажімо, під час парламентських виборів 2002 р. чітко окреслювалась конфесійна орієнтація політичних партій і навпаки. Так, у Верховній Раді України діяло депутатське об'єднання (складалося переважно із членів комуністичної, соціалістичної і селянської фракцій) “На підтримку канонічних традиційних церков”, зусилля якого були спрямовані на обстоювання інтересів УПЦ-МП. УПЦ-КП однозначно виявляла свою прихильність виборчому блоку “Наша Україна”.

Не обійшлося й без піару на релігійному ґрунті. Спробу скомпрометувати УПЦ-КП здійснили представники лівих сил (переважно комуністи), обвинувативши її в незаконності процедури реєстрації та привласненні чужого майна. Невід'ємним атрибутом минулорічного виборчого процесу стало й потужне “розкручування” політичними об'єднаннями релігійної символіки та “приціл” духовенства на депутатські

¹ Див. детальніше: Здіорук С. І. Релігійні організації і виборча кампанія 2002 року в контексті національних інтересів України // Стратегічна панорама. – 2002. - № 2. – С. 100- 104.

місця в органах місцевого самоврядування. Загалом до представницьких органів влади, за даними Держкомрелігій України, було обрано 184 духовні особи. Звичайно, в силу історичних обставин не має сенсу говорити про абсолютне дистанціювання релігійного і політичного секторів суспільства. Але разом з тим поглиблення зв'язку між ними в сучасну добу таїть в собі серйозні загрози національним інтересам Української Держави.

Не будемо забувати, що істинне призначення Церкви — займатися справами духовними. Вона покликана фундувати підґрунтя для впровадження в життя загальнолюдських моральних цінностей та виховувати на них громадян. Натомість, переобтяженість політичними проблемами перетворює релігійні об'єднання в маргінальні структури. Іншими словами, спотворює їхню сутнісну природу. Втрачаючи моральний авторитет, деякі релігійні організації все далі дистанціюються від своїх безпосередніх функціональних повноважень — бути провісником духовності. А з цього власне значною мірою й розпочинається духовна стагнація, а подеколи й деградація суспільства.

Політизація релігійного середовища супроводжується, як переконує досвід, наростаючими претензіями певних релігійних організацій до держави. В умовах поліконфесійного суспільства, доповненого негараздами в міжцерковних відносинах, це є доволі небезпечним. Скажімо, доступ релігійних організацій до законотворчого й освітньо-виховного процесу, передача їм у користування в якості культових будівель архітектурних пам'яток, розширює зону протистояння, втягуючи в неї все нових суб'єктів. А поява чергових конфліктних вогнищ — прямий крок до посилення соціальної напруги, тобто джерело дестабілізації суспільної ситуації загалом.

Утвердження церкви на політичній арені — прямий крок і до клерикалізації суспільства, оскільки з часом воно об'єктивно призводить до набуття релігійними нормами та принципами статусу легітимних в усіх сферах життя соціуму без винятку. Але ми не збираємося повертатися у минуле, до суспільства середньовічної традиції, освяченого лише духом релігійних (як показує історія квазірелігійних, за які деякі церкви просять тепер вибачення) догм, в якому останнім приписується беззаперечний авторитет, а відтак нівелюється справжня свобода совісті й людської індивідуальності. Наш вибір — правова держава європейського зразка, де пануючими виявляються ідеї світського гуманізму з притаманним їм пафосом демократизму. Звідси і необхідність упереджувати політичні пристрасті церков та релігійних організацій.

Нарешті, останнє. Політична діяльність конфесійних структур не узгоджується з чинним законодавством і навіть суперечить йому, а відтак може розцінюватися як спроба підризу конституційних засад Української Держави. Наш же шлях правовий, конституційний в сім'ю цивілізованих народів Об'єднаної Європи.